

روش های ارزیابی رفتارهای شهروندی در فضاهای شهری در رویکرد فراتحلیل

یاور رستم زاده^۱

محمد رنج آزمای آذری^۲

سید مجید نادری^۳

منصور یگانه^۴

هادی محمودی نژاد^{۴*}

تاریخ پذیرش: ۸۷/۵/۲

تاریخ دریافت: ۸۷/۲/۱۵

رشد و توسعه شهرنشینی همراه با پیامدهایی که از تحولات زندگی شهری حاصل می شود، این ضرورت را ایجاد می کند تا در چهارچوب نگاهی جامع به بررسی و ارزیابی فرایندهای فرهنگی شهرنشینی، پرداخته شود. این امر در ایران که شهرنشینی را نه در روندی مستمر و فزاینده در زمان، بلکه در حرکتی تصاعدی و به یکباره پذیرا شده است، و از «توزیع متعادل» منابع، خدمات و تسهیلات در سطوح ملی و منطقه ای برخوردار نیست، بیشتر دچار چالش می شود. بر این اساس ضروری به نظر می رسد تا فرایند ارزیابی رفتارهای شهروندان مورد بررسی قرار گیرد.

از سویی دیگر، از آن جا که فضا و منظر شهری باید در انطباق با نیازها و الگوهای رفتاری شهروندی مورد ارزیابی و طراحی قرار گیرد، می توان دریافت که نمی توان بدون بررسی نحوه و چگونگی رفتارهای شهروندی، انتظار ایجاد فضاهای شهری منعطف و در عین حال پاسخ گو برای شهروندان را داشت. همین رویکرد، ضرورت این تحقیق را تشکیل می دهد که از «روش تحقیق فراتحلیل» و در رویکرد «توصیفی - تحلیلی» با استفاده از «ابزار گردآوری داده»: از طریق «مطالعات کتابخانه ای» و با ارجاع به «مستندات و مدارک» موجود بهره می برد. در این راستا در این مقاله تلاش شده است شیوه های کمی و کیفی موجود در ارزیابی رفتارهای شهروندان در روش تحقیق فراتحلیل جمع آوری شود تا مورد استفاده معماران و شهرسازان و پژوهشگران شهری در ارزیابی فضاهای شهری قرار گیرد لذا نتایج این پژوهش می تواند مورد استفاده پژوهشگران مطالعات فرهنگی، شهرسازان و معماران قرار گیرد تا بر اساس شرایط و اقتضای مکانی طرح، در فرایندهای ارزیابی مطالعات رفتاری شهروندان، مورد کاربست یابد.

واژه های کلیدی: شهرنشینی، شهرگرایی، شهروندی، علوم رفتاری، مطالعات فرهنگی، روش فراتحلیل.

۱- عضو هیات علمی دانشگاه محقق اردبیلی.

۲- کارشناس ارشد معماری دانشگاه علم و صنعت ایران و مدرس دانشگاه.

۳- کارشناس ارشد شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.

۴- دانشجوی دکتری معماری دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس* (مسئول مکاتبات).

مقدمه

۱- بیان، ضرورت و طرح مساله

رشد و «توسعه شهرنشینی»^۱ همراه با پیامدهایی که از تحولات زندگی شهری حاصل می شود، این ضرورت را ایجاد می کند تا در چهارچوب نگاهی جامع به بررسی و ارزیابی فرایندهای فرهنگی شهرنشینی، پرداخته شود. این امر در ایران که شهرنشینی را نه در روندی مستمر و فزاینده در زمان، بلکه در حرکتی تصاعدی پذیرا شده است، و از توزیع متعادل منابع، خدمات و تسهیلات در سطوح ملی و منطقه ای برخوردار نیست^۲، بیشتر دچار چالش می شود. از سویی دیگر شهر را تولیدکننده فرهنگ می دانند و شهر محصول فرهنگ را دارای این توانمندی می دانند که یک قالب فرهنگی باشد (۱)، چنان که تونیس (Toennies, ۱۸۸۷) شهرنشینی را مرحله گذار از اجتماع (Gemeinschaft) می داند که مبتنی بر عقده های خونی و دارای روابط انسانی گرم است، تا به جامعه و (Gesellschaft) که سازمان یافته و مبتنی بر قرارداد و روابط انسانی سرد است، تبدیل شود. باید به این امر نیز اشاره داشت که شهر دیگر حالت استاتیک و ایستا ندارد (۲)، بلکه در عین پویایی، متغیرهای درونی و متاثرهای بیرونی فراگیری را در خود می پروراند و در چهارچوب همین نکته است که به زعم "Walter Benjamin"، تجربه و خاطره زندگی در کلانشهر دچار دگرگونی و دگردیسی می شود (۳). ذکر این

۱- با نگاهی به جمعیت شهری ایران می توان دریافت که نرخ شهرنشینی در حال افزایش است، چنانچه درصد جمعیت شهری به کل جمعیت در سال ۱۲۶۰ در حدود ۲۵٪، در سال ۱۳۳۵ در حدود ۳۱٪، در سال ۱۳۴۵ در حدود ۳۷٪، در سال ۱۳۵۵ در حدود ۴۶/۹٪ و در سال ۱۳۶۵ در حدود ۵۴/۳ درصد بوده است. هم اکنون میزان جمعیت شهری در حدود بیش از ۶۳٪ برآورد می شود (برای اطلاعات بیشتر نگا: شیعه، اسماعیل (۱۳۸۰) مقدمه ای بر مبانی برنامه ریزی شهری، انتشارات دانشگاه علم و صنعت).

۲- عدم توجه به آمایش سرزمین و طرحهای فرادست در توزیع متعادل امکانات و تسهیلات که به انباشت و تمرکز سرمایه و خدمات در برخی مناطق کشور منجر می شود را باید از عوامل سیر فزاینده مهاجرت به شهرها دانست. (نگا: جنجگو (۱۳۸۱) خلاصه مباحث شهرسازی، صص ۱۸۸).

نکته بدیهی است که بدون فرهنگ سازی در زندگی شهری نمی توان انتظار بهبود در «کیفیت زندگی» و افزایش «رضایتمندی شهروندی» را داشت و تنها در چهارچوب توجه به فرهنگ زندگی شهری و بهبود شاخص های شهرگرایی است که امکان بهسازی زندگی جمعی در عرصه شهر، ممکن می شود. این امر با نگاهی به ساختار فرهنگ شهری امروز ایران، خاصه در کلان شهرها بیشتر نمایان می شود، چنان که سهم فراگیری از مشکلات و پسمندهای زندگی شهری از عدم وجود «فرهنگ شهرنشینی» به وجود می آید. نکته قابل تامل در این امر را می توان تفاوت «شهر گرایی» و «شهر نشینی» دانست، چراکه شاخص های بالای شهرنشینی که یک فرایند «رشد شهری» است، نشانگر اعتلای شهرگرایی- شیوه زندگی شهری، نمی شود. دلیل این امر را در این نکته می دانند که شهرنشینی فرایندی است که در آن تغییراتی در سازمان اجتماعی سکونتگاه های انسانی، به دلیل افزایش «تمرکز» و «تراکم جمعیت» به وجود می آید که در واقع فرایندی است که در آن تغییرات اجتماعی، تجدد طلبی و تمرکز جمعیت صورت می گیرد (۴).

در واقع این فرهنگ شهر نشینی است که می توان آن را شهر گرایی دانست^۳، یعنی یک کشور ممکن است سهم بالایی از شهرنشینی داشته باشد ولی در مرتبه پایین شهرگرایی قرار گیرد، چنان که مردم روستایی می توانند در شهر سکونت کنند ولی به سنت ها و فرهنگ روستایی و بومی خود پایبند مانده باشند. شهر گرایی تمامی ویژگی ها و مولفه های سیاسی اقتصادی و اجتماعی شیوه زندگی شهری را داراست، در حالی که بر خلاف شهر نشینی یک فرایند رشد شهری نیست، بلکه مرحله نهایی و نتیجه شهرنشینی به شمار می رود.

در عین حال رابطه میان ارزش ها، نگرش ها و رفتارهای شهروندی است که یادآور این نکته است که رفتارهای

۳- شهر گرایی را نحوه رفتار و شیوه زندگی شهری می دانند که با مفهوم فرهنگ شهرنشینی همبستگی معنایی نزدیکی دارد. (برای مطالعه بیشتر نگا: سیف الدینی فرانک (۱۳۸۱)، صص ۴۷۷-۴۷۸).

صورت عدم فرهنگ سازی در زندگی شهری یا بهبود شاخص های شهر گرایی ممکن است بر نامطلوبی اوضاع شهروندی افزوده شود.

شهروندی از فرهنگ شهروندی، به وجود می آید (۵). گسترش روند شهروندی در جهان و خاصه در کشورهای در حال توسعه نیز، می تواند بر این نکته صحت گذارد که در

جدول ۱- رشد جمعیت شهری جهان طی سالهای ۱۹۵۰-۱۹۹۰

۱۹۹۰	۱۹۸۰	۱۹۷۰	۱۹۶۰	۱۹۵۰	جمعیت شهری به میلیون نفر
۲۲۳۴	۱۷۶۴	۱۳۷۱	۱۰۳۱	۷۳۴	کل جهان
۸۷۷	۷۹۸	۶۹۸	۵۷۱	۴۴۷	کشورهای توسعه یافته
۱۳۵۷	۹۶۶	۶۷۳	۴۶۰	۲۸۷	کشورهای در حال توسعه
۶۱	۵۵	۴۹	۴۵	۳۹	سهم کشورهای در حال توسعه بر جهان

Source: ADAPTED FROM WORLD RESOURCES 1988-89, WORLD RESOURCES INSTITUTE, WASHINGTON

روش تحقیق

روش تحقیق این پژوهش «روش فراتحلیل» است که در رویکرد توصیفی - تحلیلی است که از مطالعات کتابخانه ای در چهارچوب بهره گیری از منابع و اسناد موجود بهره برده است. بر این اساس روش تحقیق پژوهش حاضر، فراتحلیل است که یکی از روش های توصیفی است که با ارزیابی تحقیقات انجام شده، به ترکیب و یکپارچه سازی نتایج آن ها می پردازد (۶). از آن جا که بررسی رفتارهای شهروندی مورد رویکرد خاص در ایران قرار نگرفته است، نمی توان غیر از مواردی خاص به تبیین و ارزیابی آن در مطالعات فرهنگ شهروندی و الگوهای رفتاری در ایران پرداخت.

۲- واژگان شناسی تحقیق

۲-۱- شهروندی

از آن جا که مفهوم شهروندی، بیانگر موقعیت انسانی و اجتماعی ویژه ای است که تفاوت محتوایی با سایر مفاهیم از لحاظ بار «انسان شناختی» و «جامعه شناختی» دارد، و برآورده سازی و شکل گیری آن، پیش شرط هایی را در سازمان اجتماعی و صورت بندی های «سیاسی» و «مدنی» طلب می کند، لازم به نظر می رسد تا با نگاهی خاص و معطوف به

اهمیت رشد شهروندی و توسعه شهری به قدری است که کنفرانس های جهانی به سرپرستی سازمان ملل با عنوان کاشانه (Habitat) در سال ۱۹۷۶ در ونکوور کانادا و در سال ۱۹۹۶ در استانبول ترکیه برگزار شد که پدیده شهروندی و پیامدهای آن را در قالب ارزیابی جامعه شناختی و معیارهای شهرسازی، مورد بررسی قرار داد و در بیانیه نهایی به مدیریت فرهنگی و اعمال سیاست های مناسب در زمینه فرهنگ شهروندی اشاره داشت. این همه این مهم را نشان می دهد که می بایستی با مطالعه و پیمایش فرهنگ شهروندی و مولفه ها، شاخص ها و عناصر فرهنگ شهری، امکان بهبود در شهرگرایی را به وجود آورد و جایگاه زندگی شهری را همراه با مولفه های ارزیابی آن، ارتقا داد. در این گفتار نیز با نگاهی جامع به مفهوم شهروندی و فرهنگ شهری و مولفه های ارزشی شهرگرایی، تلاش می شود تا با استناد به سوابق مطالعات فرهنگ شهری، امکان ارائه و شناسایی و ارزیابی این روش های مطالعاتی فراهم شود تا از این طریق امکان بررسی، ارزیابی و سنجش مولفه ها و شاخص های رفتار شهروندان در ایران فراهم گردد.

فراهم می کند که در این میان می توان به حقوق شهروندی اشاره کرد که در دامن نظامی مردم سالار و در بستر جامعه، امکان تحقق می یابد و در واقع کیفیت تعامل دولت و جامعه است که پدیده شهروندی را بنیان گذاری می کند .

"Guy Hermet" (۹) نیز بر این باور است که شهروندی تنها از لحظه ای آغاز می شود که انسان ها، درها را به روی کسانی که با آن ها فرق دارند ، می گشایند. «شهروند» کسی است که «نگرش تجربی» دارد، حال آن که در مقابل رهبران «نگرش انتقادی» دارد، ضمن آن که به حکومت کنندگان اعتماد دارد (۱۰). شهروند کسی است که اختلافاتش را با دیگر شهروندان به سازش برگزار می کند. مصالحه ای که متضمن مشارکت است و این گونه است که مشارکت سازی شهروندی از سوی نهادهای شهری، و مشارکت پذیری شهروندی از سوی ساکنان شهر، اهمیتی مضاعف می یابد (۱۱). در هر صورت بایستی به این نکته اشاره کرد که شهروندی نقشی است که مجموعه ای منسجم از حقوق و تکالیف را در بر می گیرد. حق و تکلیف همواره در کنار هم مقام شهرنشین را اعتلا می بخشند و در صورتی که فقط به یک وجه توجه شود، پیامدهای نامطلوب به بار می آورد و موجب شکاف روز افزون میان جامعه و دولت می شود (۱۲).

۲-۲- شهرنشینی

شهرنشینی را می توان فرایندی دانست که در آن تغییراتی در سازمان اجتماعی سکونتگاه های انسانی به دلیل افزایش تراکم و تمرکز گرایی صورت می گیرد (۴) که در ایران به دلیل انقطاع فرهنگی و نوگرایی به فراموشی ارزش ها، اصالت ها و هنجارهای اجتماعی کهن ایرانی در ساختارهای کلانشهری، منتهی می شود (۱۳)، چنان که جریان نوگرایی (مدرنیسم) در ساختار شهری ایران، بدون پیش زمینه نووارگی (مدرنیته) در زیر ساخت های فرهنگی، و تنها در جریان روستا سازی نوپردازی (مدرنیزاسیون) در شهر تبدیل می شود (۱۴). "Louis Wirth" (۱۹۳۸) در «شهر نشینی به منزله سبک زندگی»، به مراتب تحقیقی برای تحلیل چگونگی اشکال «کنش متقابل اجتماعی» در شهر و تمایز زندگی شهری و

مولفه ها و شاخص های تاثیر گذار بر این مفهوم، مورد ارزیابی قرار گیرد. پدیده شهروندی را ناشی از آرایش سیاسی ویژه ای می دانند که ارتباط دهنده دولت و جامعه به شمار می آید و در تقابل با پدیده دولت معنا می یابد، چنان که Franco Pouji (۷) در این باره اشاره دارد:

«ظهور شهرها به عنوان پدیده ای سیاسی، امتیازاتی را طلب می کرد که ماهیتا بنگاهی و جمعی بود، یعنی به کسانی تعلق می گرفت که در مجموعه ای مبتنی بر قانون عضویت داشتند که قادر بود به عنوان یک موجودیت واحد عمل کند.»

بر این اساس می توان دریافت که شهروندی از نظر قلمرو زیستی در محدوده شهری، و از لحاظ محتوایی با کیفیت ارتباط دولت و جامعه، همنشینی معنایی دارد. «ارسطو» نیز ماهیت مفهوم شهروندی را قابل جدل می داند و تکوین این مفهوم را در این امر می داند که شهروندان در زندگی مدنی و شهری به طور چرخشی می توانند در حکم رانند و اطاعت کردن، شریک و سهیم باشند. در مفهوم «آتنی» شهروندی نیز، به پارادایم مشارکت بی واسطه افراد در امور دولت توجه می شود، چنان که فردی مقام شهروندی می یابد که در روند حکمرانی بر خود، فعال و مداخله گر شود (۸). "weber" در کتاب «شهر در گذر زمان»، به زمینه های اجتماعی و اقتصادی ظهور نظام شهروندی اشاره می کند و شکل دهی به مفهوم شهروندی را منوط به ویژگی های خاصی می داند که تنها در شهرهای غربی پدید آمده اند، چنان که به زعم وبر، در شهرهای آسیایی به دلیل نبود «مدیریت مستقل» و عدم شکل گیری «نظام قضایی» با اعضای منتصب به وسیله اهالی شهر، نمی توان نشانه های بارزی از گروه های شهروندی یافت. در این میان قواعد مالکیت و قوانین زمین نیز در انتساب واژه شهروندی تاثیر دارد، چنان که " Jean-Jacques Rousseau" (۸) شهروندی را مشروط به داشتن اندکی دارایی (زمین) یا وابسته بودن به دیگران می داند. شهروندی قدرت ها و اختیاراتی را در زمینه های اجتماعی و سیاسی

دلیل آن را باید در این امر دانست که با وجود گذشت سالیان متمادی از زندگی در شهر، مهاجران روستایی هنوز به سنت ها و فرهنگ بومی خود پایبندی دارند و نتوانسته اند، «فرهنگ زندگی شهری» یا همان «فرهنگ شهرنشینی» را ادراک کنند. بر این اساس است که ضرورت مطالعاتی گسترده در حوزه مطالعات فرهنگ شهری، رفتارها و ارزش ها و نگرش های شهروندان در عرصه زندگی شهری، لازم و ضروری به نظر می رسد.

۲-۴- فرهنگ شهرنشینی

از آن جا که زندگی در هر ساختار اجتماعی به شکل دهی و تغییر دیدگاه ها، نگرش ها، ارزش ها و هنجارها در آن محیط می انجامد، می توان دریافت که عرصه شهری نیز به دلیل برخورداری از انواع تعاملات و مناسبات اجتماعی در ساختار زندگی شهری، به شکل گیری گونه ای فرهنگ در ساختار شهری می انجامد که می تواند فرهنگ شهرنشینی نام گیرد. علاوه بر این شناخت آگاهی ها، نگرش ها و رفتارهای اجتماعی-فرهنگی، از اساسی ترین نیازهای بنیادی در امر برنامه ریزی فرهنگی و پیگیری تحولات آن در آینده به شمار می رود (۱۵). چنان که در محورهای توسعه پایدار، برنامه ریزی فرهنگی را از اصول و پارادایم های اساسی می دانند که با شناسایی و ارزیابی وضع موجود فرهنگی، امکان حرکتی مستمر و فراگیر را در چشم اندازی بلند مدت، به سوی ارزش های متعالی فرهنگی ممکن می کند. این امر در ساختار شهری که محل برهمکنش و تعاملات گسترده اجتماعی است، خود را بیش از پیش نمایان می کند. از سویی دیگر فرهنگ مجموعه ای از نگرش ها، آگاهی ها و رفتارها و ارتباطات اجتماعی تعریف می شود که رفتارهای شهروندی را می توان نتیجه و برآمده از فرهنگ حاکم و شرایط مربوط دانست (۱۵).

بدیهی است که رفتارهای شهروندی شامل عملکردهای قابل بررسی و مشاهده به شمار می روند که ترکیبی از آگاهی ها و نگرش ها با سایر عوامل و به نسبت های گوناگون فرض می شود. فرهنگ شهری در عصر اطلاعات که با

روستایی اشاره دارد و در چهارچوب سه متغیر مستقل «اندازه»، «تراکم» و «ناهمگونی» که می توان آن ها را مولفه ها و متغیرهای علی زندگی فرهنگی شهری تلقی نمود، به نقد و ارزیابی فرهنگ شهری می پردازد. "George Simmel" نیز در مقاله «زندگی فکری و کلانشهر» به نبود پیوندهای اجتماعی مستحکم در کلان شهرها اشاره می کند و زندگی شهری را دارای آن چنان تنوع و پیچیدگی می داند که ساختار آن بدون دقت کافی ممکن است با درهم ریختگی و آشوب تجزیه شود. George Simmel، در عین حال به چهار گونه فرهنگ متفاوت در ساکنان شهری می پردازد که آن ها را به «عقلانیت»، «حسابگری»، «بی اعتنایی و دلزدگی» و «خویشتن داری» تقسیم می کند (۱۰) و بر این باور است که با گسترش شهرنشینی و انتقال از جامعه کوچک به بزرگ، کنش های متقابل شکلی خاص می یابد و زندگی حالتی پر ازدحام و پیچیده در وضعیت پیدایش جامعه بزرگ یا گزلفافت به خود می گیرد (۲). "Mumford" (۱۹۳۸) نیز شهرنشینی را نقطه اوج «تمرکز قدرت و فرهنگ جامعه» در بستر تاریخ می انگارد که دارای به هم بافتگی روابط اجتماعی است، چنان که شهر را کاری هنری می داند که ذهن در آن شکل می گیرد و به شهر شکل می دهد.

۲-۳- شهرگرایی

«شهر گرایی» را شیوه زندگی انسان شهری می دانند که مستلزم رعایت اصول، شرایط و معیارهایی است که زندگی در ساختار شهری، آن ها را ایجاد می کند. بر این اساس می توان شهرگرایی را مرحله نهایی و نتیجه شهر نشینی دانست، درحالی که شهرنشینی تنها یک فرایند رشد شهری است و از تمرکز و انباشت جمعیت و تراکم جمعیتی در ساختار شهری، به وجود می آید. این نکته می تواند یاد آور این امر باشد که ممکن است نرخ شهرنشینی در کشوری بالا باشد، ولی در سطح پایینی از شهرگرایی قرار گیرد. با نگاهی به ساختار زندگی شهری در ایران نیز می توان دریافت که با وجود میزان فزاینده شهرنشینی، «شاخص شهر گرایی» در مرتبه نازلی قرار دارد.

طور مصنوعی احیا گردیده است و به عنوان یکی از صورت های فرهنگی محافظت می شود.»

منظور Castells را می توان در این نکته دانست که همگام با گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات و تکامل تاریخی عصر حاضر است که اطلاعات، جزء اساسی سازمان اجتماعی، خاصه در ساختار شهری به شمار می رود و با آغاز عصر جدید در چهارچوب جامعه ای شبکه ای به خودمختاری فرهنگ در مقابل پایه های مادی وجود ما، منتهی می شود.

۲-۵- ماهیت روان شناسی محیطی

روان شناسی محیطی را زیر شاخه ای از علوم رفتاری می دانند که به بررسی رفتارهای آدمی در محیط های انسان ساز در ساختارهای شهری می پردازد و دارای تعاملی میان رشته ای با «انسان شناسی شهری» و «جامعه شناسی» و حتی علوم سیاسی و اقتصاد است. برخی از پژوهشگران شهری مطالعه آدمی و ساز و کار های رفتاری را در «محیط- رفتار» مورد ارزیابی قرار داده اند (۱۹). همچنین این دانش دارای عناوین دیگری مانند «ارتباط انسان- محیط» و «جامعه شناسی محیطی» و «بوم شناسی انسانی» نیز می باشد که در تمام آن ها عناصر محوری انسان و محیط و سازوکار های رفتاری دیده می شود. "Francis Crick" (۲۰) روان شناسی محیطی را کنکاشی روان شناختی در رفتار آدمی می داند که معطوف به زندگی در محیط کالبدی شهری باشد. بر این اساس روان شناسی محیطی می بایستی رابطه انسان با محیط کالبدی را در زمینه شکل دهی به ارزش ها و احتیاجات او مورد بررسی قرار دهد که در این میان دارای سه سازواره اساسی در مقوله شناخت است:

الف- ادراک

ب- شناخت

پ- رفتارهای فضایی

انقلاب انفورماتیک و گسترش وسایل ارتباط جمعی همراه شده است، تغییرات و بازخوردهای ویژه ای را به همراه داشته است، چنان که به نظر "Manuel Castells"، فرهنگ شهری نمی تواند یک مفهوم کلی باشد، بلکه ناظر به یک «حقیقت تاریخی معین» است و بر این اساس فرهنگ شهری نه یک «مفهوم» و نه یک «نظریه»، بلکه یک «اسطوره» است که مفاهیم اساسی نوعی «ایدئولوژی نوگرایی» را فراهم می کند، اسطوره ای که به شیوه ای قوم مدارانه به صورت های اجتماعی سرمایه داری لیبرال شبیه شده است (۱۶). Castells به این نکته نیز می پردازد که «اسطوره فرهنگ شهری»، فرضیه بازتولید محتوای اجتماعی- شهری را از طریق صورتی فراتاریخی در شهر مطرح می کند، در حالی که شهر چیزی تولید نمی کند و ارتباط بین فضای شهر و نظام مشخصی از رفتار مشهور به «فرهنگ شهری»، بنیانی جز یک مبنای «ایدئولوژیک» ندارد (۱۷).

در عین حال Castells به این نکته اشاره دارد که مدارهای الکترونیکی، بنیان های مادی عصر اطلاعات به شمار می روند که نمایانگر آغاز یک حیات جدید است که با «خود مختاری فرهنگ» در برابر بنیان های مادی نمایان می شود. شاید آن چه در این میان در مقوله فرهنگ شهری باید مورد توجه قرار گیرد، این امر است که می بایست نقشی ثانوی برای صورت های فضایی در ارتباطات اجتماعی نظام های فرهنگی و نمودهای رفتاری قایل شد، چراکه فضا به خودی خود هیچ معنایی ندارد، مگر این که نمادی از اجتماع باشد. کاستلز (۱۸) در «ظهور جامعه شبکه ای» در مورد الگوی رابطه «فرهنگ و طبیعت»^۱ می آورد:

«اولین الگوی رابطه طبیعت و فرهنگ در طول یک قرن، با برتری طبیعت بر فرهنگ مشخص می شد. الگوی دوم که در آغاز عصر جدید شروع شد و با انقلاب صنعتی و غلبه خردورزی در ارتباط بود، مبتنی بر غلبه فرهنگ بر طبیعت بود. اکنون وارد مرحله ای شده ایم که فرهنگ به اندازه ای بر طبیعت تسلط یافته که طبیعت مجدداً، به

۲-۶- ادراک محیطی

ادراک محیطی فرایندی است که انسان داده ها و انگاشت های ذهنی لازم را از محیط پیرامون دریافت می کند. همچنین ادراک را می توان فرایندی هدفمند دانست که در طی آن فرد به دریافت ارسالات محیطی می پردازد که برآمده از فرهنگ و ارزش های ساختاری حاکم بر جوامع بشری

می باشد. ادراک محیطی با «شناخت» انسان از محیط همراه است و بر این اساس نتیجه برهمکنش «ادراک حسی» و «شناخت» می باشد. مکتب های گوناگونی به طرز ادراک آدمی از محیط پرداخته اند که می توان آن ها را در جدول ۲ مشاهده کرد.

جدول ۲- مکتب های روان شناسی و مراجع

عنوان	مراجع و منابع مربوط
روان شناسی گشتالت	Hochberg(1964)-Koffka(1935) Kohler(1947) -Kepes(1944)
روان شناسی سازگار مند	Ittelson(1960)
روان شناسی بوم شناختی	Gibson(1979)

«روان شناسی گشتالتی» به الگو واره های ادراکی و برهمکنش میان «شکل ها» و تجربیات ادراک آدمی می پردازد که دارای سازوکار «عصب شناختی» در فرایند شناخت ادراکی است. «روان شناسی سازگارمند» تجربه آدمی و محیط را در زمینه خوانشی از تقابل انسان و محیط برای برپایی سازش با ساختار محیطی مورد بررسی قرار می دهد، حال آن که روان شناسی بوم شناختی بر این اصل تاکید دارد که داده های محیطی بی واسطه و بی نیاز از پردازش ذهن انسان با حواس آدمی دریافت می شود (۲۱). هرچند روان شناسی گشتالتی مورد کاربست در مکتب باهوس قرار گرفت و توسط هنرمندانی همچون "Wassily Kandinsky" و "Itten" مورد کاربرد قرار گرفت (۲۲) ولی روان شناسی بوم شناختی

Gibson از مقبولیت بیشتری برخوردار شده است (۲۱). توانمندی روان شناسی بوم شناخت Gibson را می توان در وجود حقایق پنهان در لایه های پنهان طبیعت دانست که تنها از طریق «تجربه حرکتی» در ساختار طبیعی امکان حضور می یابد و باعث آشکاری و هویدایی «مناظر بصری» می گردد. چنان که در هنگام حرکت در فضاهای گوناگون با منظر گوناگون روبرو می شویم که گونه ای تجربه دید پی در پی (Serial Vision) را برای بیننده به وجود می آورد. این امر باعث کاربست عمده روان شناسی بوم شناختی Gibson در معماری یا ساختار شهری به وسیله معماران و طراحان شهری همچون Gordon Cullen (۲۳) و Philiph Theil و Lurence Halprin شده است.

جدول ۳- نوع و نحوه به کارگیری روان شناسی بوم شناختی در معماری و طراحی شهری

۱	Cullen (1961-71)	تجربه دید پی در پی در مناظر شهری و ادراک بصری از مناظر شهری.
۲	Theil (1961)	ثبت نمادهای محیطی در ادراک و شناخت فضاهای معماری و شهری.
۳	Halprin (1972)	بهره گیری از تجربه متنوع و پی در پی بصری در طراحی منظر و معماری منظر.
۴	Bacon (1967)	بررسی مبنای زیباشناختی تجربه بصری دید پی در پی در فضاهای شهری.

۳- روش های مطالعات فرهنگ شهری

بر اساس نوع، چگونگی و میزان نتایج و دامنه حوزه مداخله در رفتارهای شهروندی، روش های گوناگونی برای پیمایش، بررسی و ارزیابی فرهنگ شهرنشینی و چگونگی کاربست فضایی شهر به وسیله شهروندان، مورد استفاده قرار می گیرد که در تحقیقات ساخت نظریه و آزمون نتایج، مورد کاربرد دارند. بررسی و مطالعه رفتارهای شهروندی از آن جهت مهم می نماید که تنها از طریق این شناخت و ارزیابی رفتارهای شهروندی است که می توان، امکان تطبیق فضاهای شهری در حوزه برنامه ریزی و طراحی شهری را با نیازهای سالم انسان شهری فراهم کرد و از همین روی است که بهره گیری از دانش های انسان شناسی، جامعه شناسی و حتی روان شناسی محیطی، دارای اهمیت می شود. معیارهای اجتماعی شهری را پدیده هایی می دانند که به انسان، اجتماع و به استقرار آن نسبت می دهند و گستره ای از تغییرات و تراکم های جمعیتی، نیازهای اجتماعی و شرایط زندگی را در بر می گیرد (۲۴). از آن جا که هر فعالیت شهروندی، اساساً متکی به فرهنگ است و فرهنگ، نتیجه مقررات نامدون (عرف)، عادات، آداب و رسوم، سنت ها، سبک ها و شیوه های زندگی است (۲۵)، می توان دریافت که فعالیت های شهری و فرهنگ شهرنشینی را، خصوصیات فرهنگی جامعه ای شکل می دهد که صاحبان این فعالیت ها بدان تعلق دارند، به عبارتی دیگر، «فرهنگ»، «الگوهای رفتاری» را به وجود می آورد و سپس الگوهای رفتاری، تعیین کننده و بیان کننده چگونگی استفاده مردم از این فضاها می شوند. شاید همین امر باشد که موجب استفاده های گوناگون یا شکل گیری مکان رفتارهای متفاوت در فضایی واحد مانند خیابان، در فرهنگ های گوناگون می شود که به قول Rappaport در هندوستان، خیابان مکان بروز رفتارهای گوناگون شهری و ترکیبی از انواع بوها، صداها و مناظر عجیب و غریب جلوه می کند. علاوه بر این عرصه فضاهای شهری با مفاهیمی مانند خلوت، فضای شخصی، قلمروها و ازدحام ارتباط نزدیکی دارد (۲۶) چنان که خلوت و فضای شخصی، نوع و رفتارهای خاصی را ایجاب می کند،

عین حال که فرایندی دیالکتیکی و دایم در حال تغییر است. قلمروها نیز نقش تسهیل کنندگی در تعاملات اجتماعی و تثبیت نظام های اجتماعی را در بر دارند که در برخی الگوهای روان شناسی محیطی (روان شناسی بوم شناختی "Gibson"، رفتار و محیط، چنان در هم تنیده می شوند که انفکاک آن ها دشوار می شود، گویی رفتار تنها در زمینه محیط شهری تعریف پذیر می شود و رابطه انسان شهری و محیط زندگی، پویا و دایم در حال تغییر می شود (۲۶). در هر صورت در راستای مطالعه فرهنگ شهرنشینی، برحسب نیاز و نوع رویکرد و میزان مداخله در محیط شهروندی، و یا میزان آگاهی شهروندان از مورد مطالعه قرار گیری، می توان به شیوه هایی اشاره کرد که در ادامه آن ها پرداخته می شود.

۱-۳- شیوه های مداخله گر در مطالعه و بررسی

شیوه های مداخله گر را روش هایی می دانند که به فرد یا گروه مورد مطالعه معرفی شده باشند. «تحقیق تجربی» را نمونه کلاسیک رویکرد مداخله گر می دانند و «مصاحبه و نظر خواهی» را رویکردهای واسطه ای مداخله گر در مطالعه رفتارهای شهروندی به شمار می آورند (۲۷). ذکر این نکته نیز بدیهی است که در این روش ممکن است گروه های شهروندی، موضوع تحقیق و بررسی را ندانند ولی از این امر آگاهی دارند که در مورد آن ها تحقیق می شود. شیوه های مشاهده مداخله گر در تحقیقات «ساخت نظریه» و «آزمون نتایج» کاربرد بیشتری دارند. از آن جا که توانایی «طرح سوال خوب»، از «دانش محتوایی خوب» و «معطوف به مساله» حاصل می شود، نمی توان انتظار داشت که هر شیوه مطالعه رفتاری و فرهنگی شهرنشینی، دارای کار آمدی و موثری نتایج باشد و در عین حال نیز باید توجه داشت که هر شیوه مطالعه، می تواند در چهارچوب شرایط، اهداف و حوزه مداخلات، کارآمدی بیشتری داشته باشد، چنان که ویژگی های روان شناختی و نوع و میزان مناسبات اجتماعی می تواند در همکاری شهروندان یا تحقق اهداف تحقیق، تاثیر گذار باشد.

۳-۲- روش مصاحبه و پیمایش

این روش در کارهای حرفه ای مطالعات فرهنگی کاربرد گسترده ای دارد، به گونه ای که در نهادهای مهندسی مشاور شهرسازی در راستای انطباق حوزه مداخلات شهری با نیازها و رفتارهای سالم شهروندی، از این روش بهره برده می شود. از آن جا که در رویکردهای نوین شهری در حوزه مطالعات جامعه شناختی و برنامه ریزی شهری، مردم عاملی اساسی در فرایند تولید برنامه به شمار می آیند، و نمی توان هیچ اصلی را به شهروندان در مورد الگوهای رفتاری و نحوه و چگونگی استفاده از شهر دیکته کرد (۱۱) و یا به هیچ وجه نباید قصد رویارویی و برخورد مستقیم با الگوهای رفتاری جامعه و تغییر یا اصلاح آن ها را به این ترتیب داشت، ضروری به نظر می رسد که از مصاحبه و پیمایش، بیشتر بهره برده شود. روش مصاحبه و پیمایش دارای مشکلات اساسی نیز می باشد که اعتبار نتایج کسب شده را کاهش می دهد که در این میان می توان به برداشت اشتباه از نتایج مصاحبه و پیمایش، عدم درک صحیح شهروندان از پرسش های مصاحبه (۳۰) و یا عدم شفافیت در پاسخ گویی یا صداقت در نظرات اشاره کرد.

۳-۳- روش مشاهده و ارزیابی

در این روش، ضمن آگاهی فرد یا گروه های شهروندی مورد مطالعه تلاش می شود تا الگوهای رفتاری و نحوه رفتارهای شهروندی از طریق «مشاهده مستقیم یا با واسطه»، مورد ارزیابی قرار گیرد که در این میان توجه به نوع آداب و ساز واره های روانی طبقه مورد بررسی نیز، دارای اهمیت بسیاری می شود. این امر از آن جهت مهم است که میزان آگاهی افراد از مطالعه و نظارت بر رفتار ایشان در محیط شهری، باعث می شود که بسیاری از شهروندان در نحوه بروز اختیاری و آزادانه رفتارهای خود تجدید نظر کنند و در درستی نتایج حاصل از مطالعه، تردید به وجود آورند.

۳-۴- روش نظر خواهی و نظر سنجی

در این روش نیز از طریق پرسشنامه های مکتوب می توان از نحوه و ویژگی های فرهنگی - رفتاری شهروندان، در نوع، میزان و چگونگی به کارگیری فضای شهری آگاهی یافت که به دو صورت پرسشنامه های موضوعی و موضعی یا بر حسب نوع سوالات به صورت «پرسشنامه های عمیق» صورت می گیرد. از آن جایی که در این روش نیز افراد از مورد بررسی قرار گرفتن آگاهی دارند، ممکن است که از بروز آزادانه رفتارها و تعاملات خویش با محیط شهری، اجتناب کنند که در میزان کارآمدی و ارتقای کیفی نتایج حاصل از بررسی و مطالعه، اثرات نامناسبی دارد.

۳-۴- روش طراحی سریع برای پاسخ های غیر کلامی

منظور از این روش این است که از آن جایی که بسیاری از رفتارهای شهروندان، نمی تواند از طریق کلامی ثبت شود، تلاش می شود تا پاسخ های غیر کلامی، رفتارها و نحوه به کارگیری فضای شهری به وسیله شهروندان از طریق طراحی سریع یا اسکیس ثبت شود (۲۸) تا بتوان در رویکردی گرافیکی، چگونگی و نوع کاربست شهر، و یا نوع فرهنگ شهری حاکم را که الگوهای رفتاری شهروندان را تشکیل می دهد، مورد ارزیابی و بررسی قرار داد. این روش در نزد معماران و طراحان شهری، برای ادراک رفتارهای شهری و برهمکنش های تعاملی فرهنگ شهروندان و نوع رفتارهای ایشان، برای انطباق دهی محیط طراحی شده شهر با نیازهای رفتاری ساکنان شهری، مورد استفاده دارد.

۳-۵- روش ثبت زمانی

در این روش از شهروندان خواسته می شود تا فعالیت ها و مکان وقوع آن ها را ثبت نمایند (۲۹) که در این راستا می بایست از صداقت و اختیاری بودن اراده شهروندان و میزان همکاری و مشارکت ایشان، در رفتارها و چگونگی بروز در محیط شهری، اطمینان حاصل کرد. از آن جا که این روش به میزان روش های دیگر، از همکاری و مشارکت بیشتری از

کنترل است. ۲- آزمایشگر بر موقعیت یا نوع واکنش آزمایش شوندهگان نظارت دارد و در آن مداخله می کند. ۳- فاصله در این روش، معیار اصلی در تعیین و ارزیابی فضاهای شخصی به شمار می رود و به زاویه قرار گیری افراد در موقعیت، توجه چندانی نمی شود. این شیوه به وسیله Horowitz نیز در تحقیقات روان شناختی خاص مورد استفاده قرار گرفته است.

۳-۸- روش کاغذ و قلم

در این روش از شهروندان و کاربران فضاهای شهری خواسته می شود تا برحسب علائق، شرایط و خواست های خویش و به صورتی کاملاً اختیاری، در مورد انتخاب هایی که در مقابل آن ها است، تصمیم بگیرند (۳۱). این شیوه در واقع نوعی «بازی نیمه تصویری» است که برای مقاصد طراحی محیط شهری بر اساس نوع و چگونگی رفتارهای شهری و الگوهای کاربری فضای شهری به وسیله شهروندان، مورد استفاده دارد و نمی توان در دیگر موارد از آن استفاده کرد.

۳-۹- شیوه شبیه سازی

این روش بر اساس ایده «طرح های اجتماعی» یا «ادراکات مشترک فرهنگی»، درباره نحوه کنارهم قرارگیری افراد و اشیاء بنا شد که نخستین بار به وسیله "Kuethe" (۳۲) در دانشگاه «جان هاپکینز» کاربری یافت. همچنین از این شیوه در بررسی «فضاها و قلمروهای شخصی» (Personal Territory) استفاده می شود که به وسیله Altman مورد کاربرد یافت. در این روش، «نمادها و شمایل هایی» به افراد مورد مطالعه داده می شود و از آن ها خواسته می شود تا درباره فاصله میان آن ها قضاوت کنند. این شیوه بر اساس نوع و ابزار کار، به انواع «شیوه جایگزینی آزاد»، «روش بازسازی» و «روش طرح های خطی» و «روش اشکال انتزاعی»، تقسیم می شود.

۳-۱۰- روش بازسازی / جایگزینی

طرف شهروندان نیاز دارد، می بایست پس از اطمینان از مشارکت صادقانه و مشارکت پذیری شهروندی، نسبت به انجام آن اقدام کرد تا از نحوه و میزان درستی نتایج بررسی و مطالعه ساختار فرهنگی شهر که در نحوه رفتارهای شهروندان و آداب شهرنشینی در محیط شهری حاصل می شود، اطمینان حاصل شود.

۳-۶- روش ثبت زمانی بر عکس های هوایی

در این روش مطابق روش بالا از شهروندان خواسته می شود تا مکان بروز، نوع فعالیت و یا رفتار خود را بر روی «عکس های هوایی» و یا «ساختار دید از بالا» (پلان) ثبت کنند (۲۹). آنچه در این دو روش مهم به نظر می رسد، این است که از آن جایی که این روش ها به وسیله خود شهروندان که در مقیاس عام از ابزار و نوع این ثبت ها آگاهی ندارند صورت می گیرد، می تواند در کارآمدی نتایج و بازدهی درستی نتایج تحقیق، تا حدودی تردید ایجاد کند.

۳-۷- روش آزمایشگاهی

این شیوه به وسیله Altman (۲۶) در تعیین «فضاهای شخصی شهروندان» و «میزان قلمروهای فردی» ایشان مورد استفاده قرار گرفت که در آن از آزمایش شونده می خواهند، «فاصله واقعی» میان خود و دیگران را انتخاب کنند. از آن جا که تمایل پژوهشگران مطالعات فرهنگ شهری به سوی «رفتارهای مکان واقعی» در حال افزایش است، این روش از مقبولیت ویژه ای در بین پژوهشگران برخوردار شده است. این روش از شیوه های بررسی فضاهای شخصی به شمار می رود که در تعیین میزان «اجتماع پذیری شهروندان» و احساس اجتماعی ایشان در محیط شهری، دارای کاربرد است. در این شیوه می توان از شهروندان مورد مطالعه درخواست کرد تا به دیگر شهروندان نزدیک شوند یا اجازه دهند دیگران، آن قدر به آن ها نزدیک شوند که احساس کنند، دیگر راحت نیستند. این شیوه سه ویژگی اساسی دارد: ۱- آزمایش شوندهگان آگاهی دارند که رفتارشان تحت نظارت و

شهری و معماران، در سیر مطالعه رفتارها و الگوهای فرهنگ شهری بر حسب نوع و هدف تحقیق از «**رویکردهای ذهنی**» (Objective)، برای مطالعه و تحلیل رفتارها و فرهنگ شهروندی حاکم، بهره می برند (۲۵) و با توجه به پیچیدگی رفتارها و فرهنگ حاکم بر انسان شهری، ضروری به نظر می رسد که مطالعه فرهنگ شهری حاکم بر فضاهای شهری که الگوهای رفتاری شهری را به وجود می آورد، مورد توجه قرار گیرد. با وجود این تنها در دو دهه اخیر است که این امر در مطالعه الگوهای رفتاری شهری به وسیله اندیشمندانی مانند " Christopher Alexander (1964, 1975)", " Michelson (1975)", " Thiel (1961, 1964)", " Appleyard (1964)", " Van der Van der ryne (1964)", " Whyte (1965)", " Whyte (1980)", مورد ارزیابی و بررسی قرار گرفته است.

۴-۱- روش آزمایش های طبیعی

در این روش برای بررسی رفتارهای شهروندی از اصل «**واکنش های رفتاری**» استفاده می شود، بدان گونه که مشاهده گر برخی از عناصر محیط شهری را دست کاری می کند (۳۵) تا نوع و چگونگی واکنش رفتاری شهروندان را در مقابل آن تغییر، (۲۷) و بر حسب هدف تحقیق می تواند در فضاهای شهری متفاوت با رویکردهای موضوعی، موضعی و عام مورد کاوش قرار داد.

۴-۲- روش مشاهده همراه با مشارکت

در این روش، مشاهده گر بخشی از نظام مورد مطالعه می شود و اساس آن را نحوه و میزان مشارکت مشاهده گر مطالعات شهری، در محیط مورد بررسی تشکیل می دهد (۳۴). آن چه در این میان اهمیت فزاینده ای دارد، توجه به این امر است که مشاهده گر نباید خود را از ساختار مورد مطالعه جدا کند یا رفتاری را بروز دهد که شهروندان مورد مطالعه را از وجود خویش، به عنوان یک مشاهده گر رفتارهای شهری آگاه گرداند.

در این روش کارت های عکس داری را که از پیش چیده شده اند، برای مدتی کوتاه در اختیار آزمایش شونده قرار می دهند و پس از به هم ریختن ترتیب اشکال، از آن ها خواسته می شود تا دوباره آن ها را سر جای خود قرار دهند.

۱۱-۳- روش طرح های خطی

در این روش نیز از طرح های خطی تاریک، شمایل ها و آدم ها در حالات گوناگون (لم داده، نشسته متمایل به جلو)، مجسمه ها و عروسک ها برای نمایش محیط پیرامون استفاده می شود. این روش به زعم Kuethe (۳۲) می تواند در شناسایی «**ادراکات مشترک فرهنگی**»، بر اساس «**ایده طرح های اجتماعی**» مورد کاربرد قرار گیرد.

۱۲-۳- روش اشکال انتزاعی

در این روش «**اشکال انتزاعی**» (مثل دایره و مثلث) را که نشان دهنده انسان ها به شمار می روند، به افراد مورد مطالعه می دهند و از ایشان می خواهند تا آن ها را به صورت خطی، در داخل یا خارج محدوده هایی مشخص بچینند.

۴- شيوه های غير مداخله گر در مطالعه و بررسی

شیوه های غیر مداخله گر نیز به روش هایی اطلاق می شود که افراد مورد مطالعه در نواحی شهری، نسبت به انجام تحقیق آگاهی ندارند (۲۷). این شیوه در بررسی چگونگی استفاده «**وضع موجود محیط شهری**» و «**میزان تمایل مردم به رفتارهای خاص**»، و یا «**عدم سازگاری الگوهای رفتاری و محیط کالبدی**»، کاربرد دارند. در واقع می توان به این نکته اشاره کرد که در شیوه غیر مداخله گر، شهروندان نسبت به انجام تحقیق بر روی رفتارهای شهروندی آگاهی ندارند و امکان ظاهر سازی و عدم درستی رفتارهای شهروندان در محیط شهری کاهش می یابد. این روش ها بر اساس اصل محوری «**عدم آگاهی شهروندان**» شکل می گیرند و بر حسب مورد بررسی، زمان و نوع رویکرد و یا اهداف تحقیق گونه های مختلفی را به خود می گیرند. از آن جا که طراحان

۴-۳- روش مشاهده ردهای فیزیکی

این روش متداول ترین روش در میان معماران و خاصه، طراحان شهری در بررسی رفتارهای شهروندان و مطالعه الگوهای رفتاری نشأت گرفته از فرهنگ شهرنشینی حاکم، از جانب ایشان است. در واقع در این روش از ثبت «ردهای فیزیکی» در بخش هایی از محیط شهری استفاده می شود که در اثر استفاده فرسوده شده یا چیزهایی به آن اضافه شده است (۲۷)، به عنوان مثال می توان از مسیرهای ایجاد شده بر روی چمن ها یا عناصری که به ساختمان ها اضافه شده اند و یا تغییراتی که در محل هایی خاص از شهر در محیط کالبدی صورت گرفته است، به نیازهای مردم و الگوهای رفتاری و فرهنگ حاکم بر فضاهای خاص شهری و حتی پاسخ گویی محیط شهری به فرهنگ و الگوهای رفتاری سالم شهروندی، پی برد (۳۳).

۴-۴- روش میدانی/طبیعت گرایانه

این شیوه نوع غیر مداخله گر در ارزیابی و بررسی «فضاهای شخصی» به شمار می رود که به وسیله "Altman" مورد استفاده قرار گرفت. در این روش فضاهای شخصی افراد در «محیط های طبیعی» و با اندک مداخله آزمایشگر مطالعات فرهنگی اندازه گرفته می شود (آلمن، ۱۳۸۲، ص ۶۶). Altman، این روش را دارای کاربرد فراگیری در عرصه های فضاهای عمومی شهری مانند خیابان، میدان و دیگر اماکن طبیعی می داند که می تواند در سنجش این مفاهیم و «عرصه های خصوصی» و اجتماع پذیری شهروندان در کشور ما نیز مورد استفاده یابد، چراکه با حداقل میزان مداخله مشاهده گر همراه می شود و از ضریب معنا پذیری و کارآمدی بالایی در درستی نتایج، برخوردار است.

۴-۵- روش مشاهده ساده

این روش به «ثبت سازمان یافته» رفتارهای شهروندان، بدون دست کاری در محیط و هرگونه مداخله در ساختار شهر می پردازد. این روش بر خلاف روش

«آزمایش های طبیعی» (Natural Experiments)، از هر گونه اقدام مداخلاتی در محیط شهری پرهیز می کند و تنها به ثبت مطالعاتی الگوهای حاکم رفتاری شهروندان و سازوکار های تعاملی بین انسان و محیط می پردازد. از همین رویکرد می توان به عنوان ساده ترین روش در اجرا، برای بررسی ساز و کار های رفتاری و فرهنگ شهری حاکم بر ساختار شهری بهره گرفت. روش مشاهده ساده را پر کاربرد ترین روش در مطالعه رفتارهای منبعث از فرهنگ شهری می دانند که در ادامه به انواع آن اشاره می شود.

۴-۶- روش دوربین متحرک/دید عابر سواره

Appleyard را پایه گذار «مطالعات بصری - رفتاری» می دانند که با همکاری "Kevin Lynch" و "John Myer" نخستین تحقیق بصری را در «مقیاس شهری» انجام داد که در سال ۱۹۶۱ تحت عنوان «دید از جاده» (The View From The Road) منتشر شد. در این مطالعه بر «جنبه های ادراکی و بصری محیط»، بالاخص از «دید عابر سواره» تاکید شد و جنبه های رفتاری استفاده کنندگان از فضا مورد توجه قرار نگرفت. در این روش دوربین فیلم برداری متحرک مورد استفاده قرار گرفت که از دید عابر سواره بهره می برد.

۴-۷- روش شهروند ثابت/فضا متغیر

این روش مطالعه، به جنبه های رفتاری استفاده کنندگان از فضا معطوف بود و ده سال بعد از Appleyard به انجام رسید (۲۵). مبدع این روش را "Michelson" می دانند که هدفش، بررسی و شناخت الگوهای رفتاری افراد در دوره های زمانی مختلف (روزانه، هفتگی و ماهیانه) بود.

۴-۸- روش شهروند متغیر/فضا ثابت

در این تحقیق که جامع ترین و نخستین تحقیق ایرانی در حوزه مطالعات فرهنگی و رفتاری شهری به شمار می رود، به وسیله دکتر حسین بحرینی به انجام رسید که الگوهای رفتاری شهروندان در میزان و چگونگی به کارگیری

کار در نظر گرفته شده بود بر روی سه پرده نمایش داده می شد.

۴-۱۰- روش زندگی اجتماعی در فضاهای کوچک شهری

"William Whyte" در سال ۱۹۸۰ تحقیقی

تحت عنوان «زندگی اجتماعی در فضاهای کوچک شهری» (The Social Life of Small Urban Space) انجام داد

که نخستین تحقیق بنیادین در شناخت رفتارهای مردم عادی در خیابان و نظم و روال حاکم بر رفتارها و نحوه آداب و اخلاق شهروندان در به کارگیری فضاهای شهری به شمار می رود. وایت در این تحقیق نشان داد که کدام فضاهای شهری در برابر رفتارهای انسان شهری پاسخگو می شوند و کدام فضاهای شهری در این باره پاسخگو نمی باشند. همچنین باید به تحقیقات "Bentley" نیز در ایجاد «محیط های پاسخگو» در ساختار شهری اشاره کرد.

۴-۱۱- روش بررسی الگوهای رفتاری شهروندان

این روش به وسیله "کانستازا کانگلیاریسپولی" در پروژه ای برای میدان Piazzale Tecchio در شهر ناپل به انجام رسید که معطوف به بررسی "الگوهای رفتاری استفاده کنندگان فضا" می شد و از آن برای تجدید نظر در طرح میدان استفاده گردید. این بررسی با وجود ایده های جالب توجه، به دلیل محدودیت ها و فرضیات فراوانی که در آن وجود دارد، ارزش و اعتبار چندانی نیافته است.

۴-۵- روش های ابزاری / تکنیکی

علاوه بر این بر حسب نوع ابزار و فن آوری مطالعاتی نیز، می توان مراتبی را بر چگونگی مطالعه فرهنگ شهرنشینی و الگوهای رفتاری حاکم در نظر گرفت که می توانند در روش های فوق و خاصه در روش مشاهده ساده مورد استفاده قرار گیرند. این روش ها از مولفه های ابزاری ویژه ای در بررسی رفتارهای شهروندان بهره می گیرند که تنها هنگامی کاربرد می یابد که امکان بررسی از طریق دیگر شیوه ها، ممکن نباشد و

فضاهای شهری را در میدان انقلاب، چهار راه ولی عصر، چهار راه جمهوری، میدان مخبر الدوله، میدان شوش، میدان گمرک و میدان امام (توپخانه)، مورد بررسی قرار داده است. تفاوت این روش با روش Michelson این است که استفاده کننده از فضا ثابت ولی فضا متغیر است، در این رویکرد فضا ثابت ولی استفاده کنندگان فضا متغیر می شوند.

۴-۹- روش لابراتوار / شبیه سازی

این روش در سال ۱۹۶۶ به وسیله Winkel و Sasanoff در دانشگاه واشینگتن آمریکا انجام گرفت که امکان مطالعه یک فضای واقعی را به صورت لابراتوار از طریق «شبیه سازی» (Simulation) فراهم می کرد. هدف این مطالعه، روشی جهت پیش بینی رفتار استفاده کنندگان آتی فضاهای مورد نظر بود تا امکان انطباق طراحی این فضاها با نیازهای واقعی استفاده کنندگان، فراهم شود (۲۵). در این روش، از دو طریق نسبت به انجام مطالعه اقدام گردید:

۴-۹-۱- روش اول - تعقیب بازدید کنندگان

این روش از طریق مشاهده و ثبت حرکات بازدید کنندگان، و با استفاده از پلان گالری های موزه و یک ساعت صورت می گرفت و مسیر حرکت بازدید کنندگان با مداد، به صورت خطی ممتد بر روی پلان موزه منعکس می شد. پس از اتمام هر بازدید نیز، مصاحبه ای از بازدید کنندگان به عمل می آمد و نحوه و چگونگی الگوهای رفتاری ایشان در موزه ثبت می شد. در این روش نمونه گیری به صورت تصادفی و بر اساس هر چند دقیقه یک نفر انجام می شد.

۴-۹-۲- روش دوم- شبیه سازی

پس از ثبت وضعیت واقعی حرکت ها یک مدل ساختگی تشکیل می شد تا امکان مقایسه نتایج فراهم شود. نحوه انجام مطالعه به این ترتیب بود که اسلایدهایی از فضاهای مختلف موزه به خصوص فضاهای مورد توجه بازدید کنندگان تهیه می شد و به وسیله سه پروژکتور از اطافکی که برای این

نتیجه گیری و جمع بندی

فضاها و منظر شهری بایستی منطبق با نیازهای رفتاری و روان شناختی شهروندان، مورد طراحی و برنامه ریزی قرار گیرد که در این میان التفات به فرهنگ شهرنشینی و مطالعه آن، می تواند امکان تحقق این امر را بهبود بخشد و بر کارآمدی حوزه مداخلات در ساختار شهری بیفزاید. بر این اساس لازم به نظر می رسد تا با ارزیابی و بررسی فرهنگی رفتارهای شهروندی، این امکان را فراهم آورد تا فضاهای شهری در راستای نیازهای رفتاری سالم شهروندان قرار گیرد که در این میان التفات به رویکردهای بررسی و آمایش الگوهای رفتاری در مکان- رفتارهای شهری لازم می نماید. این امر در ایران، مورد دقت اهل نظر و متخصصان شهری و پژوهشگران مطالعات شهری قرار ندارد و به جز معدودی تحقیقات، نمونه های بارزی از این مذاقه و ارزیابی، دیده نمی شود. نتایج پژوهش حاضر که از رویکرد تحلیل- توصیفی و روش فراتحلیل استفاده کرده است، می تواند با در نظر گیری شرایط طرح و پروژه موردی، خصوصیات ساختار اجتماعی، مورد کاربرد یابد تا پیشینه انطباق فضایی در فضا و منظر شهری با نیازهای زیباشناختی، روانی و بالاصح الگوهای رفتاری افراد ساکن شهر فراهم شود.

منابع

۱. فیالکوف، یانکل (۱۳۸۳) "جامعه شناسی شهر"، ترجمه عبدالحسین نیک گهر، نشر آگه، تهران.
۲. شیخی، محمد تقی (۱۳۸۴) "جامعه شناسی شهری"، چاپ دوم، شرکت سهامی انتشار، تهران.
۳. تاج بخش، گلناز (۱۳۸۳) "والتر بنیامین: دگرگونی تجربه و خاطره در عصر جدید و کلانشهر مدرن"، نشریه علمی پژوهشی هنرهای زیبا، شماره ۲۰، زمستان ۱۳۸۳.
۴. جنگجو، شهرام (۱۳۸۱) "خلاصه مباحث شهرسازی"، انتشارات پردازش، تهران.

یا بر اساس شرایط زمانی و مکانی و یا اقتضای فرهنگی اجتماعی، می بایست از آن ها بهره برده شود. در هر صورت این روش ها می توانند به عنوان مولفه هایی تاثیر گذار بر کارآمدی و ارتقای موثر نتایج بیفزایند.

۱-۵- روش فیلم برداری

در این روش بر حسب محل و منطقه مورد بررسی از لحاظ «ابعاد مکانی» یا «مدت زمانی» پژوهش، از فیلم برداری استفاده می شود که می تواند با "ضبط ویدئویی" نیز همراه شود (۳۷). این روش از آن جا که کم ترین مداخله از طرف مشاهده گر را در محیط شهری باعث می شود و جزیی از میلمان فضاهای شهری تصور می شود و کم ترین میزان آگاهی یا توجه شهروندان را به خود جلب می کند، می تواند موارد استفاده مناسب تری نسبت به روش های دیگر داشته باشد. بر این اساس می توان به نکات قوت این روش اشاره کرد:

۱. کمینه مداخله در ساختار کالبدی شهری.
۲. کمینه استفاده مستقیم مشاهده گر در مطالعه رفتار شهروندی.
۳. ایجاد کم ترین توجه شهروندان و امکان بروز رفتارهای واقعی شهروندان.
۴. صرفه جویی در زمان و هزینه مشاهده گران در روند مطالعه فرهنگی.

افزایش میزان کارآمدی نتایج و ارتقای موثر مطالعه و بررسی.

۲-۵- روش عکس برداری

در این روش از طریق عکس برداری از نوع و چگونگی رفتارها و فرهنگ حاکم بر الگوهای رفتاری شهروندان، می توان به ثبت و ارزیابی رفتارها و فرهنگ حاکم بر شهر در حوزه شهرنشینی پرداخت. این روش را در هنگام بررسی حوزه های محدود، مورد استفاده قرار می دهند و در محیط هایی با ابعاد کوچک کاربرد دارد.

۱۶. کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰) "عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ"، ترجمه علی پایا، جلد اول، نشر طرح نو، تهران.
۱۷. گرونلاند، بو (۱۳۸۵) "شهر در دوران جامعه شبکه ای، مروری بر نظریات مانوئل کاستلز"، ترجمه آراز امین ناصری، نشریه جستارهای شهرسازی، سال پنجم، شماره ۱۵ و ۱۶.
18. Castells, Manuel (1977) the Urban Question, Cambridge, Mass, MIT Press.
19. Horowitz, M.J.(1968) Spatial Behavior and Psychopathology, The Journal of Nervous and Mental Disease, pp.24-35.
20. Lecompte, William (1974) Behavior Settings as Data -Generating Units for the Environmental Planner and Architect, in Jon Lang et al., eds., designs for Human Behavior Science, Stroudsburg, Pa., Downed, Hutchinson and Ross, pp.183-198.
21. Gibson. j.j.(1950)"The perspective of the visual world Boston: Houghton.
22. Ittelson ,William H., Leanne Rivlin (1970) The Use of Behavior Maps in Environmental Psychology, in H. Proshansky et al. ,eds, Environmental Psychology: Man and his physical Setting, New York: Holt, Rinehart and Winston, pp.658-668.
23. Cullen, G. (1961) "Townscape "London: The Architectural Press, pp.3-4.
۲۴. وزین، سید غلامرضا (۱۳۸۴) فرهنگ شهرنشینی، نشریه پیام مهندس، سال ششم، شماره ۲۵.
۲۵. بحرینی، سید حسین (۱۳۷۸) "تحلیل فضاهاى شهری، در رابطه با الگوهای رفتاری استفاده کنندگان و ضوابطی برای طراحی"، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۵. محسنی، منوچهر و علی اسدی (۱۳۵۹) "گرایش های فرهنگی و نگرشی اجتماعی در ایران"، پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران، تهران.
۶. صدیق، رحمت الله (۱۳۷۹) فراتحلیل مطالعات انجام شده در حوزه آسیب شناسی اجتماعی در ایران، نامه علوم اجتماعی، شماره ۱۵، صص ۶۷-۱۰۳.
۷. پوچی، فرانکو (۱۳۷۷) "تکوین دولت مدرن"، ترجمه بهزاد باشی، نشر آگه، تهران.
۸. هلد، دیوید (۱۳۶۹) "مدل های دموکراسی"، ترجمه عباس مخبر، نشر روشنگران، تهران.
۹. گی ارمه (۱۳۷۶) "فرهنگ و دموکراسی"، ترجمه مرتضی ثاقب فر، نشر ققنوس تهران.
۱۰. ساوج، مایک و آلن، وارد (۱۳۸۰) "جامعه شناسی شهری، ترجمه ابوالقاسم پور رضا، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها، تهران.
۱۱. محمودی نژاد، هادی و علی اکبر تقوایی (۱۳۸۵) "توسعه پایدار شهری و رفاه اجتماعی شهروندی"، تهران، نشریه جستارهای شهرسازی، بهار ۱۳۸۵.
۱۲. معاونت توسعه مدیریت شهری (۱۳۸۲) "شهروند کیست؟ مدیریت شهروند مدار چگونه مدیریتی است؟"، ماهنامه شهروند مداری، شماره ۱۳ و ۱۴.
۱۳. گنجبه انزابی، جواد (۱۳۸۲) "شهرداری و چهارچوبسازی فرهنگی"، ماهنامه شهرداری ها، سال چهارم، شماره ۴۹.
۱۴. هادی جابری مقدم، مرتضی (۱۳۸۴) "شهر و مدرنیته"، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
۱۵. محسنی، منوچهر (۱۳۷۵) "بررسی آگاهی ها نگرش ها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در ایران"، معاونت پژوهشی و آموزشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.

- Design, North Carolina State University, pp.54-67.
32. Kuethe, J.L. (1964) Prejudice and aggression: A Study of Specific Social Schemata, perceptual and Motor Skills, pp.655-671.
33. Cooper, Clare, (1975) Easter Hill Village, New York: Basic Books.
34. Gans, H. (1968)."The potential Environment and the Environment in people and plans, New York: Basic books, pp.4-11.
35. Patterson, Arthur (1974) Unobtrusive Measure, Their Nature and Utility for Architects, in Jon Lang et al., eds, Designing for Human Behavior: Architecture and the Behavioral Science, Stroudsburg, pa, : Dowden, Hutchinson and Ross, pp.261-273.
36. Helmreich, Robert (1974) The Evaluation of Environment: Behavioral Research in An Undersea Habitat, in Jon Lang ET al.eds, Designing for Human Behavior: Architecture and the Behavioral Sciences, Stroudsburg, pa. , Dowden, Hutchinson and Ross, pp.274-290.
۲۶. آلمن، ابروین (۱۳۸۲) "محیط و رفتار اجتماعی"، ترجمه علی نمازیان، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
۲۷. لنگ، جان (۱۳۸۱) "آفرینش نظریه معماری، نقش علوم رفتاری در طراحی محیط"، ترجمه علی رضا عینی فر، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
28. Van der Ryn, S.s (1967) Dorms at Berkeley: An Environmental Analysis, Berkeley: University of California, Center for Planning and Development Research.
29. Michelson, William (1975) Behavioral Research Methods in Environmental Design, Stroudsburg, Pa.: Dow den, Hutchinson and Ross, pp.67-78.
30. Gans, H.(1968)."Planning and social life, Friendship and Neighbor Relation in Suburban Communities" in people and plans, New York: Basic books, pp.152-165.
31. Sanoff, Henry (1968) Activities Game board, Techniques of Evaluation for Designers, Raleigh, N.C.: Design Research Laboratory, School of